

ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Конашук В.Л. Економічні детермінанти інноваційної діяльності підприємств. У роботі досліджено вплив на інноваційні процеси в українській економіці, зокрема на інноваційну діяльність підприємств, структури власності на засоби виробництва. Аналізується роль у мотивації до інноваційної діяльності таких чинників, як валютні курси, рівень заробітної плати, лобювання інтересів великого бізнесу.

Конашук В.Л. Экономические детерминанты инновационной деятельности предприятий. В работе исследовано влияние на инновационные процессы в украинской экономике, в частности, на инновационную деятельность предприятий, структуры собственности на средства производства. Анализируется роль в мотивации к инновационной деятельности таких факторов, как валютные курсы, уровень заработной платы, лоббирование интересов крупного бизнеса.

Konashyk V.L. Economical determinants of enterprise innovation activity. In work explored influence on innovative processes in the Ukrainian economy, in particular, on innovative activity of enterprises, structure of ownness on capital goods. A role is analysed in motivation to innovative activity of such factors as rates of exchange, wage level, lobbying of interests of large business.

Постановка проблеми. Проблема забезпечення конкурентоспроможності в умовах посилення глобальної конкуренції все більше актуалізується останнім часом для української економіки. Більш глибока інтеграція економіки України до світової економічної системи залишає все менше можливостей для протекціоністської підтримки вітчизняного товаровиробника державою. Водночас виробничий потенціал, що дістався Україні в спадок від радянської економіки, за 20 років майже не оновлювався. Утримувати конкурентоспроможність української продукції вдавалося за рахунок обставин розвитку національної економіки політекономічного характеру. Але з часом ці обставини перетворилися з факторів гальмування інноваційної перебудови економіки на фактори мотивації такої перебудови, що підтверджує безальтернативність інноваційного шляху розвитку національної економіки [1], причому, базовим напрямком такого розвитку має стати активізація інноваційної діяльності підприємств [2].

Ступінь розроблення проблеми. Тематиці інноваційного розвитку економіки в цілому й інноваційній діяльності підприємств присвячена значна кількість наукових праць, у тому числі й таких відомих вітчизняних вчених, як

Амоша О.І., Антонюк Л.Л., Гальчинський А.С., Гесць В.М., Ткаченко В.А., Тянь Р.Б., Федулова Л.І., Холод Б.І. та інші [1-5]. Світовою і вітчизняною економічною думкою добре розроблені проблеми економіки, організації, управління інноваційною діяльністю [5,6]. Але політекономічні аспекти інноваційних процесів досліджені недостатньо.

Мета статті. Метою цієї роботи є аналіз політекономічних чинників впливу на інноваційну активність підприємств та дослідження тенденцій динаміки цього впливу. Для досягнення мети використано логічний та структурний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Кілька останніх років поспіль риторика урядових кіл, політикуму, наукової еліти свідчить не тільки про наявність суспільного консенсусу щодо необхідності модернізації економіки країни на інноваційній основі, але й про наміри зреалізувати конкретні кроки такої модернізації, починаючи, наприклад, з активізації інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств. Проте, здебільшого, ці наміри залишалися декларативними навіть за умов, коли були й конкретні можливості уряду вплинути на інноваційно-інвестиційну активність підприємств, і досить високий рівень виробничої динаміки самих підприємств, що уможлиблював зростання такої активності, і політична воля, й інші сприятливі фактори зовнішнього та внутрішнього середовища національної економіки. У зв'язку з цим виникає питання: що заважає державі та бізнесу консолідовано розробити й реалізувати стратегію інноваційного розвитку країни й чи існують якісь сприятливі передумови реалізації таких намірів сьогодні, в короткостроковій і середньостроковій перспективі?

Щоб відповісти на це питання, розглянемо спочатку обставини, що стали демотиваторами інноваційного розвитку українських підприємств. Отже, ключовим чинником, що визначав траєкторію розвитку вітчизняних підприємств (маються на увазі ті, що складають основу виробничо-промислового потенціалу країни) і значною мірою продовжує її визначати, є формування великої промислової власності, внаслідок чого маємо високий рівень концентрації власності на засоби виробництва в Україні в руках невеликої групи людей. Приватизація та інші процеси, результатом яких стала саме така структура власності, є окремим предметом для вивчення, але для даного дослідження важливий саме факт її формування. Фактично кілька десятків родин в Україні володіють або контролюють діяльність підприємств паливно-енергетичного, гірничо-металургійного та машинобудівного комплексів, які не лише складають основу національної економіки, але й мають переважно експортну орієнтацію виробничої діяльності. Саме це й зумовило екстенсивну стратегію розвитку підприємств цих комплексів у 90-х і в першій половині 2000-х років, що визначалося психологічними чинниками. Адже впродовж історично миттєвого періоду ці люди через різні механізми (від конвертації владних повноважень у реальні активи до легітимізації активів, набутих за напівкримінальними та відверто кримінальними схемами) отримали казкове багатство. Також вони отримали неймовірні можливості конвертації

результатів експлуатації цього багатства в валютно-фінансові та інші активи й виведення їх поза межі юрисдикції держави України завдяки доступу до влади чи контролю над владою. Через це експлуатація і робочої сили, і засобів виробництва була надзвичайно жорсткою, аж до виснаження, без будь-яких намагань поліпшення якісних чи кількісних параметрів їх відтворення.

Не можна стверджувати, що в цей період, який отримав назву трансформаційної кризи, взагалі не відбувалась інноваційна діяльність підприємств. На якомусь мінімальному рівні вона, безумовно, мала місце, але була зосереджена переважно на проблемах організації й управління процесами розподілення, обміну й меншою мірою виробництва. Такі інновації, по-перше, не вимагали якихось значних інвестицій, і, по-друге, були об'єктивно зумовлені необхідністю перебудови господарського механізму на принципах ринкових відносин. Але інновації в цей період практично не торкнулися техніко-технологічної бази виробництва, хоча вона була застарілою ще з радянських часів. На те були певні об'єктивні причини:

1. Занижений курс гривні по відношенню до долара, що давало можливість утримувати рівень конкурентоспроможності експортної продукції, не зважаючи навіть на високий рівень ресурсомісткості виробництва в умовах застарілих технологій й обладнання;

2. Низький рівень заробітної плати в Україні. З одного боку, це дозволяло отримувати додатковий прибуток за рахунок ножиць між низькою (через малу заробітну плату) собівартістю та ціною експортної продукції. З іншого боку, низький рівень зарплат і, відповідно, доходів громадян України мало хвилював олігархів і владу, що представляла їх інтереси, бо значні обсяги експорту компенсували звуження споживчого попиту в рамках формування сукупного попиту в національній економіці. Але головним наслідком низького рівня заробітної плати в Україні була пряма демотивація заміщення робочої сили капіталом. Іншими словами, власникам підприємств була економічно не вигідна або мало вигідна механізація, автоматизація та роботизація робочих місць;

3. Контроль над владою сприяв привласненню олігархами майже всього обсягу прибутків від експортного виробництва, а так же отриманню політичної ренти та корупційної ренти за рахунок високого рівня корупції й тінізації економіки. Крім того, саме завдяки контролю над владою з боку олігархії були створені надзвичайно сприятливі умови для виведення значних фінансових ресурсів за межі України. Внаслідок цього, по-перше, відбувався перерозподіл національного доходу на користь олігархії, що додатково звужувало споживчий попит і внутрішній ринок і, по-друге, відбувалося вилучення інвестиційних ресурсів з економіки України на користь економік інших країн.

Дію цих причин підсилювали стан та розвиток зовнішнього та внутрішнього середовища національної економіки в зазначений період. Зокрема, що стосується зовнішнього середовища, слід вказати на доволі позитивну динаміку розвитку глобальної економіки в 90-х і в першій половині

2000-х років в умовах економічного лідерства США, інтеграційних успіхів Євросоюзу, зростання темпів розвитку та посилення економічної могутності Китаю. Все це відбувалося на фоні подолання трансформаційної кризи в постсоціалістичних і пострадянських країнах. Ці процеси значною мірою зумовлювали розвиток глобальних ринків і, відповідно, вплив їх кон'юнктури на окремі країни. Водночас стабільним зростанням кон'юнктури відзначалися ринки проміжної продукції з низьким рівнем доданої вартості, що мали неоднозначний вплив на економіку України. Позитивним наслідком такого впливу було відновлення обсягів виробництва гірничо-металургійного комплексу, посилення позицій вітчизняних металургійних підприємств на міжнародних ринках металопродукції. Але в той же час розвиток підприємств гірничо-металургійного комплексу відбувався на застарілій технологічній базі, аналогічного розвитку не отримав машинобудівний комплекс, особливо високотехнологічний його сектор, науково-технічний потенціал якого зазнав деградації (а низка високотехнологічних підприємств взагалі були втрачені для національної економіки). Це призвело до диспропорцій галузевої структури національної економіки, зменшення питомої ваги випуску високотехнологічної продукції. Склалася парадоксальна ситуація: експортноорієнтовані підприємства мали значні прибутки й навіть надприбутки, а також мали нагальну потребу технологічної модернізації виробництва, але кошти замість спрямування на інвестування в розвиток виробництва виводилися в офшори. Одночасно науково-технічний сектор економіки, високотехнологічні галузі та підприємства деградували в умовах відсутності замовлення. Така ситуація уможливлювалася через названі причини, вплив яких підсилювався також завдяки особливостям розвитку внутрішнього середовища національної економіки, зокрема:

а) індиферентному ставленню населення до проблем соціально-економічного та політичного розвитку в країні, навіть за умов катастрофічного зниження життєвого рівня, зумовленому комплексом факторів - дезорієнтацією та деформацією громадської свідомості в умовах критичної фази суспільних трансформацій, психологічною неготовністю значної частини населення до ринкових перетворень, слабкою політичною структуризацією суспільства, значними патерналістськими настроями, сформованими в радянський період тощо;

б) об'єктивним труднощам, зумовленим необхідністю одночасного проведення економічної реформи, процесів державотворення, формування взаємовідносин з колишніми радянськими республіками (а тепер незалежними державами) на основі національних інтересів;

в) відсутністю як науково-обґрунтованої стратегії соціально-економічного розвитку країни в умовах кардинальних суспільних трансформацій, так і консенсусу в суспільстві з приводу принципів побудови такої стратегії, взагалі відсутністю консолідуючої ідеї в суспільстві;

г) відсутності національної еліти в духовно-ментальному та морально-етичному розумінні цього терміна або, принаймні, відсутності критичної маси впливу такої еліти на суспільно-політичні й соціально-економічні процеси;

д) процесам посилення майнового розшарування та диференціації доходів у суспільстві, інституціоналізації олігархії та формування латентних механізмів її впливу на розвиток національної економіки.

З приводу цих особливостей показовими були наслідки світової фінансової кризи 1998-го року для України. На той час українська економіка була досить слабо інтегрована до глобального економічного середовища, а з точки зору міжнародних фінансів Україна взагалі являла собою фінансового карлика. Тим не менше, наслідки світової фінансової кризи для України були більш ніж відчутними. Зокрема, курс гривні по відношенню до долара «просів» більше ніж у двічі. Звісно, така курсова політика мала суттєву спекулятивну складову, за якою простежувалися впливи потужних експортерів. Незважаючи на високий рівень доларизації економіки, населення витримало курсовий шок, але лише завдяки низькому рівню доходів і, відповідно, заощаджень, у тому числі валютних.

Розвиток зовнішнього та внутрішнього середовища національної економіки в 2000-х роках, особливо в другій половині, відбувався таким чином, що деструктивний вплив вищезазначених трьох причин демотивації інноваційної діяльності фактично не зменшився, хоча з'явилися додаткові обставини, здатні частково цей вплив нівелювати.

Економіка України все більше інтегрувала до глобального економічного середовища, основними віхами цього процесу було надання Євросоюзом Україні статусу країни з ринковою економікою і вступ України до Світової організації торгівлі. Це зменшило можливості уряду з застосування протекціоністських заходів та непрозорих схем підтримки експортерів, внаслідок чого став жорсткішим формат конкуренції для експортно-орієнтованих підприємств на міжнародних ринках. Посилився негативний вплив однієї з об'єктивних тенденцій розвитку глобальної економіки - монополізації ринків ресурсів і високотехнологічної продукції. Це призвело до фактичного перетворення економіки України на заручника кон'юнктури світових ринків металопродукції та низькотехнологічної хімічної продукції з одного боку, та посилення її залежності від імпорту енергоносіїв з другого боку. Це підтверджується, зокрема, валютними проблемами 2008 року, коли спекулятивна девальвація гривні з метою посилення конкурентоспроможності великих вітчизняних експортерів в умовах зниження кон'юнктури світового ринку не могла мати ні масштабів, ні ефекту зразка 1998 року в основному через те, що енергоносії Україна купувала вже за світовими цінами.

Таким чином, у сьогоденних умовах розвитку національної економіки в розрізі демотиваційних причин інноваційної діяльності маємо наступну ситуацію.

1. Україна не витримала тенденції зміцнення гривні, що очікувалось у 2005-му році. Ця тенденція спиралась не на інноваційну перебудову економіки,

а на спекулятивні впливи імпортно-орієнтованого лобі. Але й ресурс спекулятивних девальвацій гривні з метою посилення позиції експортерів теж вичерпаний завдяки все глибшій інтеграції економіки України в систему світового господарства. Звичайно, спроби такої спекулятивної девальвації можуть мати місце, особливо за умови, що частину витрат на енергоносії власники експортноорієнтованих підприємств намагатимуться перекласти на плечі держави. Але це лише погіршуватиме соціально-економічну та політичну ситуацію в країні і, зрештою, змусить великих власників зважати на стан середовища, в якому функціонують їх підприємства.

2. Також необхідно зазначити, що ресурс посилення експлуатації працівників практично вичерпаний. Заробітна плата в Україні вже є однією з найнижчих у Європі, що призводить до розбалансування макроекономічних пропорцій, критичного звуження внутрішнього попиту, руйнації податкової бази, пенсійної системи, деградації соціальної інфраструктури тощо.

3. Якщо в 90-ті і 2000-ні роки прошарок великих власників і олігархів перебував у стані формування і мав вплив на владу, то сьогодні він і є владою, а отже несе безпосередню відповідальність за все, що діється в країні.

Як бачимо, в результаті 20-річного розвитку економіки України фактична відсутність інноваційної складової цього розвитку значною мірою зумовила формування цілого комплексу проблем соціального, економічного та політичного характеру, що набули критичних масштабів і загрожують самому існуванню української держави. Альтернативи перебудові національної економіки на інноваційній основі, в першу чергу, активізації інноваційної діяльності підприємств, немає. Більше того, саме інноваційний тип розвитку економіки на основі такої активізації може забезпечити рішення багатьох вищезазначених проблем. Зокрема, мається на увазі більш рівномірний розподіл власності та, відповідно, національного доходу, але не за рахунок реприватизації чи націоналізації, а за рахунок справедливішого розподілу новоствореної власності на базі розвитку малого та середнього інноваційного бізнесу, венчурного підприємництва, інтелектуальної власності.

Висновки. Наведене дослідження дає підстави для наступних висновків.

1. Структура власності на засоби виробництва, що склалася в Україні в 90-2000 роки, відзначається високим рівнем концентрації власності, що призводить до процесів монополізації цілих галузей і є суттєвим чинником демотивації інноваційної діяльності підприємств.

2. Серйозне гальмування інноваційної діяльності крупних підприємств спричиняли занижений курс гривні по відношенню до долара, низький рівень заробітної плати і потужний вплив крупних власників та олігархів на державну владу з метою отримання політичної та корупційної ренти.

3. Сучасний стан економіки України показує, що подальше використання зазначених у пунктах 1 і 2 чинників з метою утримання конкурентоспроможності української продукції стає все менш ефективним.

4. Єдиним раціональним способом підтримки конкурентоспроможності української продукції та економіки в цілому є інноваційний розвиток на основі активізації інноваційної діяльності підприємств.

Список літератури:

1. Антонюк Л.Л. Інновації: теорія, механізми розробки та комерціалізації: Монографія / Л.Л. Антонюк, А.М. Поручник, В.С. Савчук. - К.: КНЕУ, 2003. - 394 с.
2. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. Л.І. Федулової. - К.: Основа, 2005. - 552 с.
3. Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський [та ін.]. - К.: Знання України, 2000. - 326 с.
4. Основы конкурентных преимуществ и инновационного развития / Б.И. Холод [та ін.]. - Д.: ДУЭП, Монолит, 2008. - 475 с.
5. Ткаченко В.А. Інтелектуальний потенціал в основі розвитку виробничих сил і виробничих відносин. - Д.: Моноліт, 2008. - 274 с.
6. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент. - СПб.: Питер, 2002. - 400 с.

Ключові слова: інноваційна діяльність підприємств, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність, структура власності, рівень заробітної плати

Ключевые слова: инновационная деятельность предприятия, инновационное развитие, конкурентоспособность, структура собственности, уровень заработной платы

Key words: innovative activity of enterprises, innovative development, competitiveness, structure of ownness, wage level